

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

KATONA Imre

Népek költészete – magyar népköltészet

Eredeti közlés/Original publication:

1966, *Valóság*, 9. évf., 2. szám, 48–60. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.772

Dátum/Date: 2014. április 3. / April 3.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

KATONA Imre: Népek költészete – magyar népköltészet, *AHU MATT*, 2014,

pp. 1–24. old., No. 000.000.772, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

nagy könyvtárakban

Megjegyzés:

ellenőrzött, lektorált szöveg / controlled, reviewed text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, magyar, európai és Európán kívüli népek népköltészete, különféle lírai daltípusok, táncdalok, vadászdalok, rítusénekek, bölcsődalok, összehasonlító népköltészeti vizsgálatok

African research in Hungary, folk poetry of Hungarian, European and extra-European peoples, various lyrical song types, dance songs, hunting songs, ritual songs, lullabies, comparative investigations on folk poetry

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

NÉPEK KÖLTÉSZETE – MAGYAR NÉPKÖLTÉSZET

Katona Imre

Napjainkban a népművészetek iránt világszerte megnyilvánuló sokirányú érdeklődés valóságos reneszánszának lehetünk tanúi. A múlthoz képest feltétlenül árnyaltabb összkép alakult ki, de a művészetek *őspanya*, a népművészet sokszor inkább hasonlít korunk jelentősebb irányzataira vagy egyéniségeire, mint önmagára. Pedig éppen az utóbbi időben zajlott le egy kisebbfajta forradalom a népművészet, ezen belül elsősorban a népköltészet kutatása terén is: korszerű eszközökkel gyűjtött hatalmas és főként hiteles tényanyag halmozódott fel, amelynek elemzése során korábbi fogalmaink jelentős mértékben átértelmeződtek.

Irodalmi érdeklődésünk és iskolázottságunk részben megkönnyíti, részben meg is nehezíti a népköltészet helyes megismerését és értékelését. Tévedések elkerülésére előfeltevések nélkül közeledjünk a népköltészet bonyolult, összetett jelenségeihez, és a lehető legrugalmasabb fogalmi rendszerben gondolkozzunk! Egyetlen műfaj, egy adott kor vagy valamely nép szóbeli művészetének mégoly beható ismerete is szükségszerűen torzított állóképet vetítene elénk, ezt a tudatformát is csak *mozgásában* tudjuk a valósághoz híven megragadni.

Amilyen könnyű e követelményeket felállítani, éppoly sok akadályba ütközik maradéktalan megvalósításuk. A népköltészeti alkotásokat nem lehet társadalmi háttérükből leszakítva vizsgálnunk, szépségüket sem mérhetjük irodalmi mércével, a műfaji határok is jóval elmosódottabbak. Legfeljebb csak munkahipotézisként dolgozhatunk „eredeti” szövegekkel, a szövegváltozatok sokasága miatt pedig új poétikai fogalmakra van szükség, és másként vetődik fel a szerzőség kérdése is. A népköltészet alapvető törvényszerűségei (közösségi jelleg, névtelenség, „szerzőtlenség”, szóbeliség, hagyományosság és változatképződés stb.) koronként, műfajonként, sőt, alkotásonként is más-más módon nyilvánulhatnak meg, és nincs okunk egyetlen szabályt sem abszolút érvényűnek tekinteni. Még fokozottabb óvatosság-

ra van szükség a népköltészet történeti útjának felvázolásához. Mindenesetre Földünk ezernyi népe a történelem folyamán más-más fejlődési fokra jutott el, s mivel meghatározott társadalomtípusoknak meghatározott költészettípusok felelnek meg, az általános fejlődésmenet a viszonylag kései és rövid ideje tartó népköltészeti gyűjtések ellenére is rekonstruálható.

Ma már vitathatatlan tény, hogy időben a népköltészet előzi meg az irodalmat és adja az első impulzusokat is, nem pedig fordítva. Az írásbeliség, az emberi szellem e nagyszerű vívmánya, évezredek át arisztokratikus jellegű maradt, nem tette feleslegessé a tömegek szóbeli művészetét.

Az „elszülött” népköltészet kialakulásáról tetszetős elméletek láttak napvilágot, amelyek homlokegyenest ellentmondanak egymásnak. Ugyanakkor a ma élő legprimitívebb társadalmak és költészetük mögött is több tízezer éves megtett út van. Éppen arról a korszakról a legnehezebb tehát megbízható, reális képet alkotnunk, amelyhez képest a későbbi „irodalmasodó” időszak elenyészően röpké pillanatnak tűnik. E költészeti kezdetek felvázolása elől azonban a folklorisztika nem zárkozhat el, ha egyáltalán igényt tart a tudomány rangjára.

A beszéd és az ének nem valamiféle természeti adottsága az embernek, hanem minden másnál fontosabb szellemi vívmánya, társadalmi tevékenysége. Időbeli elsőség feltétlenül a beszédet illeti, belőle születik az éneklés, a dallam is. A későbbiekben nem tudnak többé egymástól véglegesen és teljesen elszakadni, és a beszéd, illetve a szöveg vezető-szerepét mindvégig megtartja. Fejlettebb fokon a beszéd inkább a gondolatcsere, az ének pedig az érzelmek kifejezésének eszköze; az ének szabadon szárnyaló beszéd-dallam, a beszéd pedig hangszínekre korlátozódó ének.

A természeti és olykor a civilizált népek körében is a beszéd és az ének szabadon átjátszhat egymásba: *irokéz* indián szónokok beszéde a belső lelki feszültség tetőpontján gyakran csap át énekbe, hogy azután lecsillapulva ismét kötetlenebb formában folytatódjék; az etiópiai *amharák* pedig harci dalaikat szakítják meg emelt hangon elmondott prózai betoldásokkal. Egyébként minden fejlettebb fokra jutott nép körében ismert a dalbetétes népmese is.

Minden más téren is hasonló összefüggésrendből kell kiindulnunk. A kezdetlegesebb körülmények között élő népek tudatában – társadalmi munkamegosztás híján – nagyjából egységes egészet alkot még a tudomány, a vallás és a művészet, vagyis a folklór. Egyiket a másik

nélkül meg sem lehet maradéktalanul érteni. Ugyanakkor szöveg és dallam, ének és mozgás is a legtöbb esetben együtt jár, a műfajok még egymásba olvadnak, sehol nincs éles határ. A társadalmi és a természeti környezet ismerete nélkül aligha tudnánk értékelni az olyasfajta szövegeket, amelyekből még hiányzik a csengő-bongó rím, az agyonszabályozott versforma. Egy afrikai *bahololo* táncdal igénytelen, expresszionista ízű szövegének megértéséhez pl. hozzátartozik az esténkenti, tábortűz körüli csoporttánc, a tolldíszes táncosok, az idősebb nézők stb.

*Egyetlen állat sincs a bozótban.
Veszélyes bozót!
A parton egy fatörzs, anyám.
Tarka tollaktól részegen táncolok,
és látom már, látom, hogy
alszik a nap. Kitáncoltam magam én.
Feleségül veszek egy némbert, telhetetlen párduc az! ...
Sír az esti madár.
Gyerünk!
Hé! Hé!*

Primitív fokon megvan ugyan a szabadon rögtönzött szólóadal is, de az alkotások többsége meghatározott alkalmakhoz kapcsolódik, mint amilyenek a bölcsődalok, siratóénekek, harci dalok, szertartásos énekek, sőt maga az epika is. E megfelelő alkalmak beható ismerete nélkül ezeket az alkotásokat sem lehet megérteni; hiszen amúgy is elég nagy gondot okoz a szövegek fordítása. Különösen vonatkozik mindez a varázsdalokra, amelyek a kimondott szó erejével vagy a feltételezett természetfeletti erők segítségével hívásával próbálnak szerencsét, illetve termékenységet biztosítani. Egyszerűbb szövegpélda egy *eszkimó* varázsének, amelyet nagy teherrel útnak indulók mondanak el a szán orrára állva, arccal az út felé:

*Lábizmaim erősebbek legyenek, mint a rénszarvasborjak sípcsontján az inak!
Lábizmaim erősebbek legyenek, mint a kis nyúl sípcsontján az inak!
Óvakodom, hogy a sötétség elébe menjek.
A világoosság elébe megyek.*

A vadászszerencsét biztosító dalszövegek többsége előre elmondja a vadászat sikeres lefolyását vagy a szó erejével próbálja megkötni az elfutó vadat. Csoportos vadászat alkalmával éppúgy elkülönülhet a szólóénekes (karvezető) és a kórus szerepe, mint pl. a munkadalok egy részénél is. Ez esetben a szólóénekes viszi előre a szöveget, a vadász-társakból álló kórus pedig állandó ismételtetéssel hangsúlyozza a fontosabbnak tartott részeket. Szép példája ennek az egyenlítői *pigmeusok* vadászéneke, amelynek első része a természeti környezetet festi, elmondja az elefánt közeledtét, majd belső izgalomtól fűtve a következő szakasszal zárja:

Karvezető: *Az erdőn át, ahol csak te tudsz járni,
osonj és fuss, kússzál, ugorj s ne félj!
Ott van a hús előtted, az óriási hús.
A hústömeg, mely úgy jár, mint egy domb.
A hús, melynek örül a szíved.
A hús, mely tűzhelyeden sül nemsokára.
A hús, amelybe fogaidat mélyesztheted majd.
A hús, a szép, piros, jó hús
S a gőzölgő vér, mit megiszunk.
Elefántvadász, ragadd meg az íjadat!*

Kórus: *Elefántvadász, ragadd meg az íjadat!*

Míg a vadásznépeknek a szerencse, a földműveseknek inkább a termékenység biztosítása a fő gondjuk; különböző munkafázisokhoz kapcsolódó szertartásaik bonyolultak, rítusdalaik telítve vannak áttételekkel, nehezen megfejthető szimbólumokkal. A kukoricatermesztő dél-amerikai *kora* indiánok vadászdalához úgyszólván egész gondolatrendszerüket ismernünk kell: égi isteneknek tulajdonítják pl. a termékenységhez esőt. Hitük szerint az öregek meg is tudják az isteneket idézni: egy ifjú táncos öregnek álcázza magát, társai a sűrű esőcseppeket utánzó sötét tollakkal és a kukoricaszemet jelképező gyöngyálarccal ropják táncukat:

*Emlékeznek a bölcsek, rájuk gondolnak most.
Rájuk gondolnak a táncos (!) istenekre.
Előhívják őket szóval, gondolattal,
Mert messze tanyáznak, messze fent az égben,
Díszítik magukat (!) az eső-istenek.*

*Ismerik már jól az öregek szavait (!).
Útra készülődnek, díszítik magukat:
Szép élet-tollakkal díszítik magukat,
Fekete tollakkal: felhő-tollakkal.
Gyöngyökkel szép az arcuk,
Szavakkal szép az arcuk ...*

Még nehezebben értelmezhetők a totemisztikus szertartások dalai: az ember ösztönösen is a természet gyermekének tartja magát, értelmet és tudatosságot tulajdonít mindennek. Ember és természet, továbbá álom és valóság között nincs éles határ, és nem is az okság törvényei uralkodnak. Vélt állatőseiket pl. kivételes tiszteletben részesítik (totemizmus), nem engedik bántani (tabu), ünnepét megülik. Az egyik *ausztrál* horda pl. egy kabóca-féle tücsök leszármazottjának tekinti magát, évenként egy meghatározott éjszakán bemutatják áldozati játékukat, és a következő szép, költői és számunkra is világosan érthető ünnepi dalt éneklük:

*A kis tücskök zenélnek
mikor az est leszáll:
dalolnak, de hallgat már
fészken a sok madár.*

*De most dalolnak a tücskök
s ring, mintha álmodna,
apró testük terhével
görnyedve az ilumba-fa.*

*A kis tücskök mint holtak
hullnak a Szanbaragrászba.
A nap piros színt éget
a gyenge szárnyacskákra.*

*Dalolnak a kis tücskök
s hegedűjük hangja száll.
Sötét szárnyát az este
a földre bontja már.*

Valamivel fejlettebb fokon a vallásos és a mágikus költészet el is különülhet, az előzőben az ember rendeli alá magát a feltételezett természetfeletti hatalmaknak, a másokban éppen ellenkezőleg. De ekkor már megjelennek a sámánok is, akik papok, orvosok és jósok egy személyben. A rituális szövegek szentnek számítanak: titokban tanítják és tanulják ezeket, és egy betűt sem szabad rajtuk változtatni. A legfőbb lény képzetének kialakulásával megszületnek az imádságok is, amelyek már sok mindenben emlékeztetnek a tételes vallások megfelelő szent szövegeire. Ilyen pl. egy *kecsua* nyelvből fordított ima is, amely a prekolumbián, tehát a kereszténység előtti *inka* kultúra terméke:

*Bölcs szó ura
Hol vagy hát?
Talán fölöttem,
Talán alul?...
Világteremtő,*

*Emberteremtő,
Urak ura!
Úgy vágyik a szemem
A látásodra! ...
Hallgass meg engem,*

*Válassz ki engem!
Ne engedd azt;
Hogy elfáradjak
És hogy meghaljak!*

Az emberi élet fontosabb állomásaihoz (születés, házasság, halál) kezdettől fogva korszakokon áthúzódó, olykor máig élő szertartások és költői műfajok kapcsolódnak, közülük kevésbé ismertek, de ugyanakkor a primitív társadalmakra éppen a legjellemzőbbek az *avatási rítusok* és énekek. Az avatás lényegében felnőtté, az adott társadalom teljes jogú tagjává való fogadás, amely azonban sorozatos szertartások után érhető csak el. E szertartások erő- és bátorságpróbából, tanulásból, valamint szimbolikus halálból és feltámadásból állnak. Az afrikai *fang* négerek szertartásait a következő ének zárja:

*Az utolsóból első lesz benned,
 az elsőből utolsó lesz benned.
 Mindnyájunknak egy az akarata,
 halhatatlan leheleted mindent egyesít ...
 És a gyermekeink, akik jönni fognak, fajunk gyermekei,
 a te gyermekeid, tieid, atyánk.
 És akik ma élünk, gyermekeid vagyunk, tieid, atyánk.
 És az efírfira egyre nő, csak nő.
 Vastag törzsén ágak bontakoznak, nőnek.
 Ágából az ágak buján bontakoznak
 s efírfira marad mégis mindegyik.
 Utolsóból első lesz benned,
 az elsőből utolsó lesz benned.*

Valamivel kevesebb szertartás és rítusdal kíséri a születést, tehát a tulajdonképpeni első befogadást. Az *omaha* indiánok a természet erőinek ajánlják fel az újszülöttet, daluk emlékeztet Szabó Lőrinc: *Ima a gyermekekért* c. versére:

*Nap, hold és csillagok, – ti mind,
 kik ott mozogtok fent az égen,
 figyeljete, hozzátok szólok!
 Egy új élet lépett közétek.
 fogadjátok be, kérve kérlek!
 Egyengessétek útját szépen, hogy elérjen
 az első dombrastb.*

A népköltészeti műfajok elkülönülésekor feltétlenül az elsők között volt a máig élő bölcsődal és siratóének, ezek az emberi élet kezdő- és végpontjához fűződő alkalmi dalok; mindkettő tipikus női műfaj. A *bölcsődalok* világszerte azonos gondolkodásra valló módon nyugtatják a kicsinyeket. Az édesanyák becézik gyermekeiket, és jövőjéről álmodoznak (hottentotta dal):

*Fogod te még a vadat becserkészni!
 Te, kinek izmos lába s karja van.
 Biztosan fogsz célba löni, hererokat kifosztani,
 Kövér nyájukat elhajtani, anyádnak táplálékul ...*

Komor hangulatúak a halálesethez kapcsolódó *siratóénekek*: e rögtönzött szövegű, kötetlen műfaj, amely szinte a beszéd és az ének elválásának pillanatát rögzíti. *Tonga* szigetén még rögtönzött prózában siratták el a halott főnököt. A legtöbb sirató azonban énekelve hangzik el: rendszerint női hozzátartozók méltatják a halott érdemeit, ecsetelik az Őket ért veszteséget. Ilyen pl. egy szudáni siratóének is:

*A halál elragadta és a sírásó
el fogja őt temetni.
Jaj, jaj! Ó a karvály, a baj hírmondója
elragadta kedvesem, engem életben hagyott!
Jaj, jaj! Oda már minden kedvem!
Kedvesem halála nagyon levert engem.
Kedvesem elment, soha többé nem jön vissza!
A sírásó már vágja az ágakat, gallyakat,
Melyből ravatal lesz kedvesem számára ...*

Az egyszerű prózai szövegtől fokozatos az átmenet a fejlettebb *polinéz* siratókig, amelyeket éppúgy kórus és előénekes ad elő, mint egyes szertartásos és munkadalokat; az előénekes megkérdi a kiterítve fekvő halottól: hallja-e a tenger morajlását, látja-e a szélben hajladozó pálmafákat és a gyászba öltözött sereget? A halott nevében a kórus felel és búcsúzik el a gyászoló hozzátartozóktól.

A lírai alkotások többsége azonban kezdettől fogva dalban fogant szerelmi vallomás; egyénhez kötött egyetlen élmény, melynek jellemzője a közvetlen állásfoglalás, az érzelem totalitása, egyelőre még a személyiség totalitása nélkül. Az egyén úgy fogalmazza meg érzelmeit, hogy adott helyzetben közössége bármely tagja magáénak érezhesse. Fejlettebb fokon szinte az érzelem egész skálája kibontakozik. A szerelem költői kifejezéséhez természetből vett képeket, hasonlatokat vesznek segítségül, pl. a kedvest paradicsommadárhoz, papagájhoz, felröppenő sashoz, ill. díszfához, virághoz, nyárfához stb. hasonlítják; egy *indián* szerelmi dal:

*Való igaz, csak őt szeretem.
Szíve édes ital, mely cukorfából csepeg.
Testvére ő is a nyárfa lombjának,
Mely mindig csillog, mindig rezeg.*

A minden jelenségnek értelmet és lelket tulajdonító animisztikus gondolkodás alapján a szerelmi szimbólumok egy része korábbi hit-képzetekre vezethető vissza. Egy dél-amerikai *indián* leány pl. szerelmes lett egy fába, amely éppúgy életre kelt, mint *Pygmalion* szobra, és ők is boldogan éltek. Egy másik *indián* dalban egy fenyőfa énekli el szerelmi vallomását:

*Lányka, tekints rám! Ne nézz engem fának!
Lásd bennem a téged boldoggá tevő szerelmed!
Engedj álmodban szép ifjúnak lennem:
És zöld toll ékesítse fejemet!*

Álom és valóság tehát itt még egyet jelent: ez a fa éppúgy megelevenedett, mint a mesebeli fából faragott királyfi, és az *indián* leány éppúgy eltűnt vele az erdőben, mint ahogyan a japánok leghíresebb festője rálépett arra a kerti útra, amelyet tájképén megfestett, áthaladt a képbeli patak hídján is, és örökre eltűnt saját, vásznára festett erdejében.

A primitív költészet legjellemzőbb darabjai a *mítoszok*, ha ugyan egyáltalán be lehet őket sorolni a költészet fogalmába. Eredetileg az egyes rítusoknak mítoszok feleltek meg és vizont, később azonban a kapcsolat meglazult. Mindenesetre a hit és szokásvilág ismerete nélkül a mítoszok még kevésbé érthetők, mint a dalok voltak. A mítoszok három alapvető kérdésre próbálnak – társadalmuk fejlettségi fokának megfelelő – választ adni: a világ, az ember és különféle vívmányainak, illetve találmányainak (tűz, munkaeszközök, domesztikált állatok, kultúrnövények stb.) eredetére.

A világot, az állatokat és az embereket is általában valamely természetfeletti lény alkotásának vélik, aki gondot is visel rájuk. Mitikus *ősök*, a mítoszok hősei: a *kultúrhéroszok* gondoskodtak vizont tüzről, fegyverekről és munkaeszközökről, amelyeket sokszor csellel szereztek meg, mint *Prométheusz* a tüzet. A kultúrnövényeket is rendszerint e héroszok testrészeiből eredeztetik, ilyen pl. a pálma, a kukorica és egyebek. A halált világszerte tévesen átadott üzenet eredményének, tehát véletlennek tulajdonítják, elég későn fogalmazzák meg szükség-szerűségét. Az ember a maga fejlettségi fokának megfelelően magyarázza az egyes természeti jelenségeket is (pl. a nyíl feltalálása után minden nép isten íjának tartja a szivárványt), továbbá az égitestek eredetét és mozgását stb. E mítoszokban valóban elmosódik minden ha-

tár: az állatok beszélnek, öregjeik éppúgy tanácskozássra gyűlnek össze, mint az emberek; a felhő az istenek pipájából kieregetett füst, a villámlás a viharmadár szemének hunyorgása, a mennydörgés pedig szárnycsattogása; a napot és a holdat, sőt a hajnalt és magát az időt is meg lehet állítani és újra elindítani és így tovább. A népmesék motívumkájának legrégebbi rétege e kezdeti időszakokra utal vissza.

Úgyszólván nincs egyetlen olyan természeti tünemény vagy társadalmi jelenség, amelynek magyarázatára az ember kezdettől fogva kísérletet ne tett volna, ezáltal is friss érdeklődéséről és dús fantáziájáról téve tanúbizonyságot. A hatalmas mítosz-óceánból témánk szempontjából néhány olyan eredethagyomány tarthat érdeklődésre számot, mely a táncra, zenére, költészetre és a daltanulásra vonatkozik. Közös jellemzőjük, hogy a költői tehetséget, elhivatottságot, amely igen gyakran varázserővel együtt jelentkezik, éppúgy égi adománynak tekintik, mint a tüzet, munkaeszközöket stb. Az *ausztrálok* pl. azt tartják, hogy egyes kiválasztottak lelke előbb révületben felszáll a legfőbb lényként tisztelt nagy szivárványkígyóhoz, amely színes *gyöngy* alakjában adja át neki a varázserőt, azután ezzel felvértezve éjszakánként gyakori látogatást tesz a holtak birodalmában, hogy tőlük mind több és szebb *korrobori*-éneket tanuljon. A híresebb *eszkimó* sámánok pedig leszállnak adományért a tenger úrnőjéhez. Egyikük is a tengerparton tevékenykedett, amikor tüzes gömb alakjában kapta meg a varázserőt. A tűz valósággal átjárta a testét; hazaérve dalba fogott, és ettől kezdve minden szertartáson e szöveget énekelte.

Általában primitív fokon minden művészi alkotás és előadás sokkal több lelki feszültséggel és izgalommal jár, mint később, a specializálódás időszakában. A cselekmény folyamán szereplők és nézők, hallgatók és énekesek szerepet is cserélhetnek. Számunkra meglehetősen szokatlan felkiáltások, mozdulatok, izgatott rögtönzések, erőteljes hang- és hangszeres effektusok kísérik az előadást. E jelenetek nem jutnak ugyan el az egymással szembeállított személyek konfliktusáig, tehát a mi értelmünkben vett drámáig, de majdnem mindent megjátszanak: a társas alkalmak során újra átélik maradandó élményeiket (pl. az aznapi sikeres vadászatot), hihetetlen ügyességgel utánozzák az állatok mozgását, sőt a fehér ember viselkedését is, megjelenítik a természet erőit stb. – Ha nem dolgoznánk, mindig énekelnénk és táncolnánk – mondták igen jellemzően az *indiánok*. A legmostohább természeti viszonyok között élő eszkimók életének pl. egyetlen mozzanata sem képzelhető el dal nélkül, még vitás ügyekben is dalverseny útján

döntenek. Egy híres énekesük így nyilatkozott: – Úgy énekelek, ahogyan lélegzem. (Íme, az ovidiusi *sponte sua* primitív előképe.) A híres mesemondók pedig valósággal oda is varázsolják a mesebeli szereplőket, utánozzák mozdulataikat és hangjukat; feszült figyelemmel szokták őket hallgatni. A sámánénekek hallgatói „mindentől megtisztítják értelmüket, lelkük megszabadul a bűntől” is, mialatt a szertartás folyik.

Kezdeti fokon az egész művészet szembetűnően a természettől való minden oldalú függést tükrözi. A továbbiakban a társadalmi erők lassú megszerveződése során minden – mégoly csekélynek tűnő – változás is, nyomot hagy a gondolkodásban, kifejeződik a művészetben, és lassanként átrendeződik az egész képzelte és festett világ. Az emberi társadalom minden egyes előrelépését előbb-utóbb költőileg is regisztrálja, de soha nem a termelés, hanem a társadalmi változások oldaláról, vagyis közvetve: a művészi tudat áttételesen fejezi ki az ember önállósulásának folyamatát.

A mitikus költészet egyik fontos epikai műfaja a mese, amely nem kisebb társadalmi változásokat tükröz, mint a vele csaknem egyidős hősdal. Nincs azonban éles műfaji határ egyrészt a mítosz és a mese, másrészt pedig a hősdal és a mese között – az újabb kori mondákat most nem említve –, így a mese „eredetét”, sőt valódi jelentőségét és jelentését sem ismerjük eléggé. Még azt is feltételezik egyesek, hogy kontinensenként eltérő fejlődéssel számolhatunk. Kétségtől a népmese motivikája a legrégebb (animizmus, totemizmus, mágia, primitív lélekhit stb.), mint önálló műfaj azonban bizonyosan fiatalabb a mítosznál, talán a nemzetségi társadalom bomlásának időszakából való, amikor a mitikus, fantasztikus elemekhez szociális motívumok (az árva gyermek helyzete, a mostohalány, a mostohaanya, az elűzött feleség stb.) kapcsolódtak. A mesén kezdettől fogva a legújabb időkig minden korszak rajta hagyta a maga bélyegét, így a nemzetségi társadalom, a magyarság esetében pl. a nomadizmus, az európai népmesék java része pedig a feudalizmus viszonyait tükrözi. De ezen túlmenően is, nincs olyan epikai műfaj, amellyel a mese kezdettől fogva ne lenne kapcsolatban, illetve kölcsönhatásban. A népmese hatalmas gyűjtőmedence, és egyben ihletforrás is: éppúgy megtermékenyíti az irodalmat, mint a kötött formájú epika. E műfaj úgyszólván kiszolgál minden kort és minden korosztályt, a legtöbb társát túléli, és amíg gyermekek születnek, biztosítva van halhatatlansága. A mese valahogyan idő és történelem feletti epikus műfaj.

A népmesék többsége még szigorú irodalmi mércével mérve is művészi alkotás: tudatosan megszerkesztett, csodás történet, amelynek hőse társadalmi típus. A konfliktus is túlmutat az egyénen, művészi általánosítás eredménye. A főcselekmény és a mellékepeződök a hatást fokozva sorakoznak fel. A mese tehát általában az epika minden költői kellékével rendelkezik. Szerkezetileg többnyire három részből áll: a bevezetőből megtudjuk azt a kárt vagy veszteséget (pl. elűzés, elrablás stb.), vagy valaminek a megszerzését, amely miatt a hős útnak indul, hogy feladatát megoldja. Társaitól mágikus erejű tárgyakat kap, melyek segítségével sikerrel győzi le ellenségeit, esetleg üldözőit is. Feladatát teljesítve visszatér, jutalmul rendszerint királyságot kap, megnősül és letelepszik. Győzelme egyben családjá, rokonsága és népe diadalát is jelenti.

E mesehős már nem antropomorf istenség, mitikus lény, hanem ízig-vérig társadalmi típus, sőt bizonyos értelemben történeti személyiség is. E főszereplő rendszerint családjának egyik elnyomott tagja, akinek esetleges alantas vonásai is fenségesekké válnak. Az ő alakjában közössége vágyai és eszméi öltenek testet, a mesei történetnek tehát nagyon is reális társadalmi-történeti gyökere van. Súlyos társadalmi konfliktusokat ábrázol, amelyeket a nép – vágyainak megfelelően – felsőbb erők segítségével old meg. (Ilyen konfliktus pl. a minorátus–majorátus küzdelme, amely a legkisebb és a legidősebb fiú ellentétében ölt testet; az árva gyermek helyzete, a megrágalmazott és elűzött feleség, a mostohaanya és a mostohalány ellentéte, és hasonlók.)

A mese mellett művészi általánosításokat hordozó nagy epika másik formája a kötött, *verses nagy epika*. Nem véletlen az sem, hogy az időközben kialakult írásbeliségben is ez jelentkezik először, sőt maga a világirodalom is szinte törvényszerűen eposzokkal kezdődik. E kötött formájú népi nagy epika is feltétlenül mitikus talajból sarjadt, de a mesénél gyökeresebb átalakulás tanúi lehetünk: amilyen mértékben nőtt az ember hatalma a természet erői felett, úgy változtak át a korábbi természetfeletti lények is ellenséges szörnyekké, majd a történelmi erők képviselőivé, amelyekkel a hősnek a családalapítás vagy más küldetés sikere érdekében meg kellett küzdenie. Időközben a természettel vívott harcokat a társadalmon belüli küzdelmek sorozata váltotta fel. E nagy epika később demitizálódik, és lassan profanizálódik is, egyre jobban közelít a történelmi események valóságos menetéhez, amikor is több kisebb epikai műfaj válik ki belőle (történeti

ének, ballada stb.), és alakul a kor követelményeinek megfelelően. Ez utóbbi folyamat a feudalizmus kezdeti időszakára tehető.

A világirodalom és a népköltészet naiv eposzainak (*Gilgames*, homéroszi eposzok, *Mahábhárata*, *Kalevala* stb.) motivikája sok tekintetben hasonló, s megvan népköltészeti párhuzamuk is, így pl. az alvilágjárás, a halhatatlanság titkának keresése, a férfiak sertéssé varázslása, az otthonmaradt feleség hűségpróbája, sőt, újabb kutatások szerint a trójai faló motívuma is.

A történeti rétegződés egyik legszebb példája a kaukázusi népek ún. Nárt-eposza, amelynek kialakulása az Kr. e. I. évezredre tehető. Az eposz a nárt-mondákból ötvöződött egybe. E nártok tulajdonképpen héroszok, olyan mitikus lények, akiket később az óriások, majd a mai emberek váltottak fel. Az eposz legrégebb rétegében Szátána, a nártok ősanja a főhős, aki a későbbi redakciókban boszorkánnyá válik. E legrégebb réteg hasonlít az *Edda* dalaihoz, a *Kalevala* egyes részleteihez és a *Gilgames* eposzhoz is. Szátána kőtől született kisebbik fia kultúrhéroszként tüzet szerez embertársainak, csillagot 16 nyílával, melegebb vidékre hajtja a nyájakat, befagyasztja az óriásokat stb. Élete és tevékenysége mitikus korra, a világ kezdetére utal:

... *Amikor Bestán nem volt nagyobb egy zsombéknál
s az Idülön át gyermekek lépkedtek,
amikor az ég még össze-nyomott volt
s a föld épphogy csak összetömörült,
én már férfi voltam, felnőtt korú.*

E főhős megküzd idősebb fitestvéreivel, sebezhető pontján találva kénytelen leköltözni az alvilágba, valahányszor azonban népének szüksége van rá, mindannyiszor visszatér. Az eposz újabb rétegeiben a férfiak titkos társaságai, az avatással kapcsolatos dal- és táncversek, férfias erőpróbák, a nők különböző kultuszokból való kitiltása, a harcok során alkalmazott trójai faló és egyéb archaikus elemek szerepelnek. A verses epika e *régi* ciklusában is megfigyelhető a hős költői ábrázolásának alakulása: a győztest felruházzák minden kiváló testi és szellemi tulajdonsággal, népe legjobb vonásainak megtestesítője, idealizált és heroizált típus. Legyőzött ellenfele viszont gonosz, buta és rosszindulatú, ő tehát a negatív figurák minden rossz tulajdonságával rendelkezik.

A bennünket közelebbről érdeklő *vogul hősdalok* is archaikus fokot képviselnek: felerészben még verses mítoszok; szerepük olykor kultikus: istentiszteleti szertartásokon hangzanak el, és maguk az istenek, bálványhősök szólalnak meg bennük első személyben. Ezek az isteni hősök természetesen antropomorf szereplők, rajtuk kívül gyakran énekelnek kiemelkedő vitézekről is: születésük, házasságuk és esetleg haláluk kerül bemutatásra. Idők folyamán a vogul hősénekek jobbára harcokról szóló hősdalok lettek, vérbosszú, nőszerzés, ellenséges támadás vagy éppen csak harci kedv a témájuk. A vogul hős szintén hiperbolikus figura: az ellenség nyilát röptében kapja el, ő maga több embert át tud lőni egyszerre; ellenfelét fővenyszem nagyságúra aprítja stb. – Vajon ott a nap bontakozik-e ki, vagy pedig a holdvilág dereng föl? – kérdik a hős megjelenésekor, akinek feje a lomb koronáját, esetleg a futó felhőket veri, és a két szeme több arasz távolságra van egymástól.

A hősdalok újabb típusát a *burját-mongol üligerek* képviselik. A nemzeti arisztokrácia kialakulásával kezdtek kirajzolódni a mongol feudalizmus körvonalai, a verses tündérmesét felváltotta a kétmenetű hőseposz, amelyben már nincsenek nemzeti tanácskozások, kevés a csodás elem, ezek időközben átalakultak a történelmi erők képviselőivé. Az 1. rész a hős születésétől a házasságáig tartó időszakról szól, a 2. pedig a feldúlt otthon miatti bosszú eseményeit meséli el. Itt jellemzők a hős szörnyű haragját festő sorok:

*Elindul, nyomában porfelhő támad, megrendül a föld,
a tengerek kilépnek medrükből, hatalmas pelyhű hó esik,
hegyek omlanak le. A szarvasok elvesztik borjaikat,
a madarak kicsinyeiket. Az embereket félelem tölti el.*

Önkéntelenül is Arany János eposzi sorai jutnak eszünkbe.

A vázolt fejlődésmenetet az orosz epikus költészetben belül is megfigyelhetjük: a *bilinák* legrégebbi rétegében még megszemélyesített természeti erők, állat-ember szörnyek szerepelnek, az újabbkori kijevei korszak hősepikejében pedig már nagy erejű, hús-vér vitézek, mint amilyen volt a mi Toldi Miklósunk is, a *bilinákat* végül a történelmi énekek váltják fel. Ez utóbbiak legszebb példáit a Balkánon leljük meg, ahol a prefeudális állapotokat a török hódoltság konzerválta, ugyanakkor elegendő új és új témával látta el a törökellenes harcokat folytató népek történelmi énekköltészetét. A délszláv hősepike régi ré-

tege bőven tartalmaz ugyan mitikus-mesés elemeket is (főként a Kraljevics Marko-ciklus), de a témák, illetve műfajok többsége történeti jellegű. A délszláv epikus énekek bámulatos hűséggel és pontossággal követik nyomon a történeti eseményeket. A különböző fejlődési fokokon megrekedt, eltérő vallású és műveltségű délszláv népek történeti epikájából csaknem az egész törökellenes harc rekonstruálható. (Külön érdekessége és értéke számunkra, hogy Nagy Lajostól Kosuth Lajosig bezárólag úgyszólván minden jelentősebb magyar történeti személyt is szerepeltet.) A Balkánon egyenes és nyomon követhető e történeti énekköltészet útja egészen a betyárballadáig.

Különböző időpontokban az ír szigetektől Kis-Ázsiáig terjedő területen éltek a *kelták*, továbbá az egész Európát bebarangoló, *végül* nyugaton és északon letelepülő *germánok*. E népek mítoszait és hősepikáját már írásos forrásokból ismerjük. A nemzetségi társadalom, illetve a katonai demokrácia fokára jutott két különböző eredetű nép epikája között elég nagyfokú a hasonlóság. A kelta folklórban jelentős helyet kapott a harci bátorságot dicsőítő epika, valamint a temetéssel kapcsolatos, ugyancsak epikus ének-költészet. E virágzó hagyományt hivatásos költők, a *bárdok* ápolták. A kelta hősepika különböző korú rétegeiben szerepelnek a hajdani népekkel, ellenségekkel vívott harcok, sokszor mesebeli szörnyek is szerepelnek közöttük, majd hangot kapnak az egyes nemzetségfők, illetve nemzetségek egymás elleni ádáz küzdelmei, amelyek során egyetlen hős szembe mer szállni egy egész ellenséges sereggel (Cuchullin-mondakör). És végül szerepelnek a vikingek elleni harcok is. A feudalizmus mondái (Artus- és Grál-monda) már irodalmi feldolgozásokból ismertek.

A germán *skáldok* is írásba foglalták a rendkívül gazdag epikus néphagyományt, a legkorábbi gyűjtemény az *Edda* címet viseli; későbbi irodalmi feldolgozásokból ismerjük a Völund-éneket, továbbá a XIII. századi *Nibelungenliedet* és az osztrák földön keletkezett Kudrun-eposzt. Ezekből és más írásos, valamint szóbeli hagyományokból roppant gazdag és bizonyos vonatkozásban Európán kívüli, sőt magyarral „rokon” hősköltészeti, mondai párhuzamok elemezhetők ki. Így a germán mítoszok szerint az égitestek járását *Odin és* fivéréi szabályozták, akárcsak egyes új-guineai és más népek kultúrhéroszai. A Földön az istenek, óriások és emberek éppúgy harcolva váltották egymást a legendás germán ősidőkben, mint a kaukázusi Nárt-eposz szerint is. A germán hitregékben nagy szerepet játszik a fa: ebből teremtik az első emberpárt, Odin fán függve szerzi meg a költészet és az

írás tudományát, miként a dél-amerikai indiánok is fától tanulták el az éneket, táncot, annak terméséből lett az első tánccsörgő és ágából a toppantóbot is. A világfa a magyar néphitben, esetenként népmeséinkben és hősdalainkban is szerepet játszott. A hős pl. innen szerezte fegyvereit. A szorosabb értelemben vett hősepikához tartozó egyik történet *Völund* kovácsról szól, aki kényszerű fogságából szárnyakon menekül, mint Ikarusz. A közismert *Nibelungenlied* pedig a hősepikának irodalmi átköltésben jelentkező egyik típusa.

A mese és a hősének mellett harmadik jelentős és egyben a legfiatalabb epikus műfaj a *ballada*. Közvetlenül a hősdalokat váltja fel, mint a történeti ének és a história is, a ballada azonban megmarad ízig-vérig népköltészeti műfajnak, amazok viszont fokozatosan irodalmivá válnak. A ballada egy sereg új vonással rendelkezik. Világképe realiztikus, az esetleges természetfeletti elem nem is lényeges, mesei tárgyú balladák csak elvétve, különböző műfajok kontaminációja révén alakultak ki. A balladában nem mitikus hősök, sem pedig emberfeletti lények, hanem közönséges halandók szerepelnek. A történet sem harcról, fantasztikus kalandokról, hanem társadalmi helyzetükből, jellemükből és életükből fakadó konfliktusokról szól. Így a hűtlenség, kegyetlenség, kapzsiság, erkölcsi bukás stb., különösen gazdagon van képviselve a szerelmi konfliktusok egész skálája. A hősdal legfeljebb ábrázolja, természetből vett hasonlatokkal festi a lelkiállapotot, a ballada bemutatja a megzavart emberi lélek kiüttlanságát. A hősdalok, mesék főszereplői minden akadályon keresztülverekszik magukat és törvényszerűen győznek, nem így a balladában: a tragikus balladák a hős bukásáról szólnak, igaz ügy esetén mély együttérzéssel, és olykor sejtetik a társadalmi igazság győzelmének lehetőségét is. Az újabb kori betyárballadák hőseinek bukása már nem végzetes, hanem merő véletlen, ez önmagában is jelzi egy új világ kezdetét.

A mesék és hősdalok több menetűek, tele epizodikus kitérőkkel, a balladában viszont egyetlen szálon fut végig az esemény, minden lényegtelen kimarad, sokszor az érthetőség rovására is. A ballada tehát közelebb áll a lírához. Eszközei viszont drámaiak: a szereplők saját szavai és tettei kerülnek előadásra.

A ballada sokkal zártabb műfaj, mint a népköltészet egyéb epikus vagy lírai műfajai. Ebben a vonatkozásban inkább a belső fejlődés, mint a kölcsönhatás jellemzi. Az affinitás törvénye alapján keletkeznek az új fő- és altípusok, a különböző kontaminációk. A ballada már

csak epikus tartalmánál fogva is jóval kötöttebb a dalnál, s általában zárt szerkezete, verses formája, valamint dallama nehezíti meg a változást. Idők folyamán természetesen mégis átalakul, de jóval élesebb töréssel, mint egyéb műfajok. Magyar viszonylatban pl. a régi és az új stílusú balladák között alig van átmeneti réteg, másutt valamivel szerveesebb a fejlődés. A ballada Európa-szerte közelít a lírai dal felé, s különböző átmeneti formák feltűnése után jórészt át is adja neki a helyét.

A ballada sorsa össze van kötve a feudalizmussal: legelső nyomai a XIII. századból valók, a XIV. században már kialakulnak első, tipikus darabjai is, és rohamos gyorsasággal terjednek el Európa-szerte. Legkorábban talán egy észak-francia, vallon, flamand központból sugároznak szét, bár még nincsenek feltárva a korai írásos emlékek, az újabb korban gyűjtött alkotások viszont itt a „legballadásabbak” egész Európában. A többi balladaterület jóval egyénibb, illetve etnikusabb.

Kelta, germán epikus örökségből, középkori legendákból és megtörtént eseményekből alakultak ki az első balladaformák *angol, skót* nyelvterületen; először rokonszenves királyok, főurak, szentek, betyárok, később pedig mesterek, bányászok, tengerészek, katonák és csavargók voltak a balladák hősei. A skót balladaréteg mesésebb, archaikusabb, az angol viszont dalszerűbb. Újabb időkben nagyon erőteljes a ponyvahatás is. Az angolok hagyományszeretetére jellemző, hogy telepeseik mindenhova magukkal vitték a balladakincset, s a legutóbbi évtizedekig úgyszólván társadalmi különbség nélkül énekelték. Máig számtalan hivatásos balladaénekes rója az angol városok utcáit.

A *francia* népballadák régi rétege, amely nagy hatással volt az európai népköltészetre, csak a 15-16. századtól kezdve kerül feljegyzésre. Jelentős részük később lényegesen átalakul, de francia nyelvterületen kívül jobban fennmarad, konzerválódik, mint „odahaza”. E régi réteg tematikája nagyjából egybevág a régi stílusú, klasszikus magyar népballadákéval. Feltűnően gyakran szerepelnek a nők, talán éppen a százéves háború eseményei húzódnak meg a háttérben: otthon hagyott királyi feleség hűtlensége, a háborút járt leány dicsekvései stb. Egyik legnépszerűbb a *Marianson gyűrűi* c. ballada. Tartalma a következő: egy intrikus gyűrűcserével távollevő férje előtt asszonyát hírbe hozza, a felbőszült férj hazatérve megöli saját gyermekét, halálosan megsebesíti feleségét is, mire annak ártatlansága kiderül:

– *Marianson, szép hitvesem,
Mi kell, hogy meggyógyulj, szívem?*

– *Tű s cérna kell, egy szemfedő
És testemnek a temető.
– Marianson, szép hitvesem,
Ó, bocsáss, bocsáss meg nekem!
– A magam halálát igen,
Kis csecsemőmét sohasem!*

Az Európa-szerte ismert Kékszakáll-monda francia balladai feldolgozása szintén népszerű. *Asszonyölő Renaud* a mi *Molnár Annánk* „rokona”; a hősnő az életére törő lovagot könnyörtelenül vízbe löki, aki kérlelni kezdi:

– *Kedves, nyújtsd értem a kezed,
Holnap megesküszöm veled!
– Ővelük esküdj, várnak ott
A vízalatti asszonyok!*

A *német* balladaterület tipikusan átmeneti; Kelet- és Dél-Európában pedig a hősepikával, illetve a történeti énekköltéssel való összefonódás hoz létre jellemző balladaformákat. A Kárpátokon túli *román* népballadák régi rétege éppoly részletező, csodás elemekkel telített, mint a hősdalok voltak valaha, és itt hivatásos énekesek az előadók is. Romániában gyakoriak a pásztorballadák, közöttük a világhírű Miorica: két pásztor elhatározza harmadik társuk megölését, aki halála előtt táltosbáránkjának hagyakozik, különösen azt köti lelkére, hogy halálhírét ne mondja meg édesanyjának:

*Holtomról, ha kérdik,
ne beszélj te nekik,
mondjad azt nyugodtan,
hogy megházasodtam:
szép lány volt a mátkám,
világszép királylány ...
Násznagyom a nap volt
és a sápatag hold,
s akik ott daloltak
erdő fái voltak,
pópák – sziklabércsek,
madarak – zenészek,*

*csattogó madárkák:
s csillagok a fáklyák!*

A román népballadák egy része rokon a magyarral. A két nép tudósai a múlt századi ún. Vadrózsa-pörben csaptak össze, ki-ki a maga népe elsőbbségét bizonyítva. Azóta sok víz folyt le a közös Dunán, ma már tudjuk, hogy magyar–román viszonylatban kevés a közvetlen átvétel, nálunk a francia, románban a balkáni hatás az erőteljesebb. Balkáni forrásból eredhet pl. a sokat és máig vitatott *Kőműves Kelemen* is.

A délszláv népballadák, mint említettük, összefonódtak a hősdalokkal, történeti énekekkel és az újkori betyárballadákkal. Ez utóbbiak görög földön is népszerűek. A betyár (itteni nevein: *hajdu* vagy *kleftisz*) nemcsak társadalmi igazságtevő, hanem törökverő nemzeti hős is, aki kisdud partizáncsapat élén szembeszáll a túlerővel is. A görög *Dimosz* halálos ágyán igen jellemzően végrendelkezik:

*Ássátok meg úgy a sírom: magas legyen, széles is,
Hogy felálljak, ha csatázom, beleférjek kétszer is!
Hagyjatok majd napkeletre ablakot a sír felett,
Fecskemadár ott csicsereg majd, ha jő a szép kikelet.
S hogyha eljő a virágos május első hajnala,
Ott jelenti felderültét a pacsirta víg dala.*

Egyébként az egész balkáni balladakincs heroikusabb, mint általában az európai. Itt a szerelem próbáján elbukott nőket, a hűtlen feleségeket még kegyetlenebbül büntetik, mint egyebütt. Külön balladák szólnak a megszemélyesített döghalálról, sőt egyes természeti jelenségekről (pl. a fagy pusztításairól) is.

A nemzeti társadalom kialakulásától kezdődően a *líra* szinte epika „alatti” életet élt, mindenesetre szerepe másodrendűvé vált. A népi líra régi rétege természetesen „átvészelté” ezeket az epikus korszakokat, mint amilyen pl. a bölcsődal, a siratóének, a különféle munkadalok, a szertartásos énekek, és általában az alkalomhoz kötött műfaji csoportok. Az a népdal azonban, amelyet az európai és így a magyar parasztság legfőbb, legjellemzőbb műfajának ismert, és amelyet sokszor ösztönösen azonosítunk magával a népköltéssel, viszonylag fiatal jelenség. Előzményei természetesen évezredek homályába vesznek. A feudális kötöttségek lazulásával kezd csak kibontakozni az egyéniség, a költészet síkján előbb a nemesség és a polgárság körében

jelentkezik, személyi líra formájában, majd bizonyos késéssel a népi líra is átveszi a műköltészet kifejező eszközeit, műfajait és eszmevilágát, különösen a szerelmi dalok esetében. De ez az újfajta lírai életérzés átjárja a korábbi hagyományos, alkalmi formákat is, már amelyekben egyáltalán lírai gondolat volt, mint amilyenek pl. a szertartásos dalok, lakodalmi énekek, táncdalok, a munkadalok egy része stb. Ennek az új személyi jellegű lírának már mások a hangsúlyos műfajai: szerelmi és bordalok, mulatónóták, majd később a katonadalok és egyéb, foglalkozáshoz kötött énekek. A népi líra fejlődése azonban állandó korlátokba ütközik, általában nem éri el a műköltészet színvonalát, nem fejeződik ki benne a személyiség totalitása. A népdal énekesé és „hőse” társadalmi típus, helyzete is tipikus, saját énekét adott közönsége bármely tagja megalkothatná, illetve előadhatná. Minél közelebb kerülünk a mához, az újabb stílusú, szabályozottabb formájú dalok korszakához, annál több bennük a jó értelemben vett közhelyszerűség és általánosság, és az olyan könnyed formai sajátosságok, amelyek összességükben a dalokat változékonyabbakká és egyben terjedékenyebbekké is tették.

E vázolt lírai fejlődés társadalomtípusonként, népenként talán még eltérőbb volt, mint az epikus műfajoké, a líra történeti útja azonban nehezebben követhető nyomon. A legarchaikusabb fokot talán az említett *észak-albán* lírai dalok képviselik: túlnyomó többségük alkalmi ének (altató, lakodalmi ének, munkadal, sirató, egyházi népének stb.), ezeket többnyire kórusban adják elő. A szinte szemünk láttára bontakozó szerelmi líra még a mi régi virágénekeink emlékét idézi, de ilyenekkel is csak a városok – jelen esetben pl. *Shkodra* – közelében találkozunk:

*Vasárnap reggel két szememmel láttam,
De számat mégsem tudtam szóra nyitni.
Nem mertem szólani; nincs kedvem nélküle.
Mindörökre virág marad kezemben.*

A délszláv népi líra műfajilag gazdagon tagolt, de a dalcsoportok többsége szertartásos, illetve alkalmi jellegű. A szorosabb értelemben vett líra, pl. a szerelmi délköltészet is, az európai átlagnál sokkal epikusabb. Epiko-lírai jellegű a gazdag érzelmi skálát felvonultató román, valamint a kórusos, áriaszerű orosz népdal is:

*Tavasszal, anyácskám, nem jó magam élni,
nem jó kedvesem látását hiába remélni.
Aj, keservemben megyek a tornácra,
aj, fiatal lányka, sírok ott megállva,
széjjelnézek a négy égi tájra,
nem repül-e fenn egy fényes sólyom,
nem integet-e a gyöngyszürke szárnya?
Az új kapunkba, anyácskám, kiállok,
végig az utcán jó messzire látok,
talán közelget, akire én várok ...*

Német nyelvterületen a *Minnesänger* és a céhes *Meistersänger-hagyomány* érzelmes dalai elsősorban szerelmi tárgyúak voltak. E tradíció a népi és műköltészetben egyaránt fennmaradt, és folyton korszerűsödött. Egyáltalán: a német népdal és múdál sokkal szerveesebb egységben fejlődött, mint pl. hazánkban vagy tőlünk délebbre és keletebbre.

Az *angol* líra korai emlékei már eléggé fejlett dalformákra vallanak. E dalok versszakos felépítésűek, refrénes szerkezetűek. Táncritmusú dallamaik a szöveget hangsúlyozzák, többnyire alkalomhoz kapcsolódnak ugyan, mégis líraiak. A számtalan kisebb-nagyobb hagyományőrző angol közösség ezeket a reneszánsz jellegű dalocskákat évszázadokon át fenntartotta.

A *francia* népdalt a középkori *jongleur-* és *trubadur-*költészet befolyásolta erőteljesen, de évszázadokon át sok múdál folklorizálódott, ezeket a franciák népdaloknak tekintik. A *chanson* végigkísérte a francia nép egész újkori történetét, hallatlan elevenséggel reagált minden eseményre, illetve változásra.

Valamelyest hasonló a helyzet az *olasz* népi lírával is, amely minden ízében reneszánsz, és alig választható el a múdáltól: az *olasz trovatorék* azonban inkább északon voltak nagyobb hatással a népköltészetre. Az *olasz* líra közmondásos képgazdagsága még az altatódalokban is megtalálható:

*Csicsija, babája, májusban születél,
abban a szép hónapban, mikor a fű sarjadt,
sarjadt a fű és a fák gyümölcsöt hoztak ...
Virággal hímezték ki takaróid,
Arany- és ezüst-virágosak a takarók ...*

*

Népköltészeti vázlatunk csak a főbb kérdésekre kívánt választ adni, a kevésbé ismert idegen nyelvű folklór néhány reprezentatív műfajának, illetve példájának bemutatásával. Bár e fejlődésrajzba a magyar népköltészet története is beilleszthető, mégis nyilvánvalóan fél munkát végeztünk. A későbbiek folyamán e kérdésekre, illetve a folytatásra remélhetőleg még visszatérhetünk.